

Sənubər KƏRİMOVA
AMEA Folklor İnstitutunun
böyük elmi işçisi

“SARI GƏLİN”: FAKTLAR, DÜŞÜNCƏLƏR, MÜLAHİZƏLƏR

Xülasə

Məqalədə ümumtürk folklorunun ən geniş yayılmış janrlarından olan xalq türkülərindən bəhs olunmaqla “Sarı gəlin” türküsinin etimologiyasına nəzər salınmışdır. “Sarı” sözünün tək rəng anlamında deyil, mənəvi sarsıntıların emosional ifadəsi olaraq rəmzi məna daşdığı göstərilmiş, türkünün milli adət-ənənənin, mənəvi dəyərlərin saxlanıcı – nisgilli gəlin haqqında elegiya – musiqi pyesi olduğu qənaətinə gəlinmişdir.

Açar sözlər: folklor, “Kitabi-Dədə Qorqud, xalq türküləri, “Sarı-gəlin”

“SARI GELIN” (“YELLOW BRIDE”): FACTS, THOUGHTS, CONSIDERATIONS

Summary

In the article it is talked about the folk songs — one of the widespread genres of general Turkish folklore and looked attention to the etymology of the folk song “Sari gelin” (Yellow Bride). It is noted that the word of “sari” (“yellow”) doesn’t express only the color, it expresses a symbolic meaning as an emotional expression of moral shocks. The author comes to the conclusion that the storage of moral values, national customs is the elegia — music play dealing with the languishing bride.

Key words: folklore, “The book of Dede Gorgud”, folk songs, “Sari gelin” (“Yellow bride”)

«САРЫ ГЕЛИН»: ФАКТЫ, РАЗМЫШЛЕНИЯ, СООБРАЖЕНИЯ

Резюме

В статье исследуется одно из самых широко распространенных жанров общетюркского фольклора — народные песни, рассматривается этимология народной песни «Сары гелин» («Желтая невестка»). Слово «Сары» (желтый) показано не только в значении цвета, а также как носитель символического значения эмоционального выражения моральных потрясений. Пришлось к выводу о том, что эта народная песня является элегией — музыкальной пьесой о хранительнице национальных обычаев-традиций, моральных ценностей — выстраданной невестке.

Ключевые слова: фольклор, «Книга моего деда Коркута», народные песни, «Сары гелин»

Çox böyük coğrafiyaya malik türk xalqları müxtəlif tarixi-ictimai və siyasi səbəblərdən bir-birindən ayrı yaşamaq məcburiyyətində qalmışdır. Türk dünyası min illərdir ki, digər mədəniyyətlərin güclü təsiri şəraitində öz mədəniyyətlərini qoruya və bu mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqədə dünya mədəniyyətinə böyük töhfələr verə bilmişdir.

Azərbaycan torpaqları ən qədim sivilizasiyanın ayaq açdığı regionalardan biridir. Azərbaycan xalqının təşəkkülündə iştirak etmiş qədim etnoslar bu torpaqda yaranmış qədim mədəni mühitin, o cümlədən Şumer-Babil mədəniyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Köklü tariximizdən, min illərin dərinliyindən gələn folklor nümunələrimiz bunu bir daha sübut edir.

Folklor xalqın yaddaş kodu, mənəvi mədəniyyət tariximizin başlıca qaynağıdır. Xalq türküləri ümumtürk folklorunun ən geniş yayılmış janrlarından biridir. Bu türkülər “gəlimli-gedimli, son ucu ölümlü dünya”da nəsillərdən nəsillərə ötürülmüşdür. Dili, dini, mənəvi, əxlaqi dəyərləri eyni olan insanlar millətin bu əvəzsiz sərvətlərini yaddaşlarında yaşadaraq, çağdaş zamanımıza gətirib çıxarmışlar. Bu əmanəti qorumaq, şifahi söz sənəti nümunələrini arayıb-axtarmaq, onlar milli yaddaşın qızıl fonduna salaraq gələcək nəsillərə çatdırmaq türk xalqlarının hər bir vətəndaşının borcudur.

Bu məqsədlə Azərbaycan xalq musiqisindən bəhrələnmiş dünya şöhrətli bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun arxivini araşdırdıq. 1930-cu ildə İstanbul Konservatoriyasının Nəşriyyatı tərəfindən çap edilmiş “Halk türküleri” adlı kitab diqqətimizi çəkdi. Kitabı nəzərdən keçirdikdə bizə aydın oldu ki, İstanbul Konservatoriyasının Folklor tədqiqi heyəti 1929-cu ildə Qara dəniz və Şərq vilayətləri səyahətinə çıxmış, 155 türkü və oyun havası toplayaraq onları kitab halında nəşr etdirmişdir (1).

Kitabdakı Qars bölgəsindən alınmış “Türkün bayrağına” adlı türkünün mətni və bəstəsi bizə tanış idi. Mətnin altında “Türk ordusu Kapkasyaya girdiyi vaxt azəri türkləri tərəfindən türk bayrağına hitaben söylenmişdir” sözləri yazılmış bu türkü dəfələrlə “Çırpınırdın, Qara dəniz” adı ilə televiziya kanallarında yayımlanan verilişlərdə və 1998-ci ildə Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin “Mehtər” hərbi folklor orkestrinin Bakıda Azadlıq meydanında verdiyi konsertdə səsləndirilmişdir (1).

Türkiyədə marş kimi oxunan, az qala ölkənin himni səviyyəsində qəbul edilən bu türkü 1990-cı ildə Qeysəriyyədə keçirilən Birinci Millətlərarası Böyük Azərbaycan Konqresində də səslənmişdir. Özünün bütün əzəməti və mahiyyəti ilə qardaş türk xalqlarını məftun edən bu türkü indi Azərbaycanda da böyük sevgilə oxunur. Bu ecazkar türkünün sözlərinin Əhməd Cavad, musiqisinin isə Üzeyir Hacıbəyova məxsus olduğunu eşitmişdik. Faktı dəqiqləşdirmək üçün bəstəkarın ev muzeyində olduq. Muzeyin rəhbərliyi bildirdi ki, “Çırpınırdın, Qara dəniz” türküsinin musiqisinin Üzeyir Hacıbəyova məxsusluğu 1990-cı ildən muzeyə bəlli olub. Həmin vaxt İstanbuldakı Türk Musiqisi Dövlət Konservatoriyasından Bakıya gəlmiş musiqişünas Süleyman bəy Şənel Üzeyir Hacıbəyovun ev muzeyini ziyarət edərkən “Çırpınırdın, Qara dəniz” türküsinin mətnini və not yazısını muzeyə bağışlamışdır.

Maraqlıdır, necə olub ki, müəllifləri bəlli olan bu əsər 1930-cu ildə “Halk türküleri” kitabına salınmışdır.

Belə nəticəyə gəldik ki, müəyyən tarixi məqamda yaranan, həmin məqamın emosional ifadəsinə çevrilərək qəlblərə, ruhlara hakim kəsilən, insanlarda milli qürur duyğularını coşdurən bu türkünü Azərbaycan xalqını öz tarixi keçmişini unutmurmağa məcbur edən sovet rejimi dövründə üzə çıxarmaq olmazdı. “Halk türküleri” kitabının Üzeyir Hacıbəyovun arxivində olması onu göstərir ki, dahi bəstəkarın özünün bundan xəbəri olmuşdur.

“Halk türküleri”ni vərəqlədikcə “bir millət, iki dövlət” ifadəsi özünü təsdiqləyir. Türkün ortaq malı olan Ərzurumdan, Qarsdan, Ərzincandan, Trabzondan,

Bayburtdan, Həsənqaladan və digər bölgələrdən toplanmış, bəzilərinin mətni altında “çox əski”, “100 sənə əvvəl” sözləri yazılmış, bəzilərinin isə islamdan əvvəl yarandığı ehtimal edilən bu türkülər Azərbaycanda və Türkiyədə eyni məhəbbətlə oxunur və sevilir. Ərzurumdan toplanmış türkülərdən bəzi parçalara nəzər salaq:

Karabağda

... Ay balam, Karabağda talan var,
Beni derde salan var.
Çek, bayraktar, bayrağın,
Gözü yolda kalan var.

Tello

Suda balık yan gider, Tello,
Açma yaram, kan gider, Tello.
Buna tebib neylesin, Tello,
Ecel gelmiş, can gider, Tello.

Deniz

Deniz dalgasız olmaz,
İgit sevdasız olmaz.
Yarı güzel olanın
Başı kavqasız olmaz.

Yayman

Çayır ince biçilmez,
Su bulanık içilmez.
Bana derler yardan keç,
Yar tatlıdır, keçilmez. (1)

Türkün ortaq malı olan, kitabda qısa variantda verilən belə türkülərin sayını başqa bölgələr hesabına istənilən qədər artırmaq olar.

Diqqətimizi ən çox cəlb edən Bayburtdan toplanmış və kitabda “Ravan yolu” adı ilə dərc olunmuş “Sarı gelin” türküsü oldu.

Bu yanıqlı türkünü nənəmdən eşitmişdim. Yadımda qalan aşağıdakı bəndlərdir:

Saçın ucun hörməzlər,
Gülü qönçə dərməzlər.
Bu sevdə nə sevdadır,
Səni mənə verməzlər.
Aman, neynim aman, aman, neynim aman,
aman, sarı gəlin.

Bu dərənin uzununu,
Çoban, qaytar quzunu.
Nola bir gün görəm,
Nazlı yarın üzünü.
Aman, neynim aman, aman, neynim aman,
aman, sarı gəlin. (2)

“Sarı gəlin”in Ərzurum variantını 1995-ci ildə eşitmişəm. Ərzurum Qadınlar Birliyi Naxçıvan Qadınlar Məclisinin bir qrup üzvünü Türkiyəyə – Ərzuruma dəvət etmişdi. Beş gün ərzində türkün şərəfli tarixini bugünə daşıyan qədim abidələrlə, füsunkar gözəlliyə malik təbiət bölgələri ilə tanış olduq, çoxlu türkü dinlədik, onlardan biri də “Sarı gəlin” türküsü idi.

Erzurum, çarşı bazar,
İçinde bir kız gezer.
Katlime ferman yazar,
Ay nenen ölsün, sarı gelin
Aman, neylim aman, aman, neylim aman,
aman, sarı gelin.

Vermem seni ellere, neylim aman,
Aman, neylim aman, aman sarı gelin.
Na kadar ki, bu halımsa,
Ay nenen ölsün, sarı gelin,
Aman, neylim aman, aman, neylim aman,
Aman, sarı gelin. (5)

Türkünün “Halk türkülləri” kitabındakı Bayburt variantı isə belədir:

Ravanda bir kuş var,
Kanadında gümüş var.
Gitti yarım gelmedi,
Helbet bunda bir iş var.
Anan ölsün, sarı gelin, allı gelin. (1)

“Sarı gəlin” türküsünün etimologiyası haqqında müxtəlif versiyalar vardır. Kimi sarışın olduğuna görə, kimi adının Sarı olmasına görə, kimi “Apardı sellər Saranı” xalq mahnısındakı Sara adının digər fonetik variantı kimi fərziyələr irəli sürür, kimi də türkünün əfsanələrdən qaynaqlandığını bildirir.

Bir versiyaya görə isə “sarı” sözü çox qədimdən, islamdan əvvəldən gəlir və tək-cə rəng anlamında işlənir. Mənəvi sarsıntıların emosional ifadəsi olaraq insanın daxilindəki “sarı simə” eyham vurur. Yəni “sarı” sözü rəmzi mənə daşıyır. adətən insanların həssas məqamında özünü göstərir. Qəlbləri titrədən, duyğuları coşduraraq dillə ifadə edilməsi mümkün olmayan belə bir məqamı insanlar tarın kövrək, yandırır-yaxan sarı siminin səsinə bənzədərək “ürəyimin sarı siminə toxundun” kimi deyim işlədirlər.

Azərbaycan türklərində “sarı” sözü, sarı rəng təbiətin dörd fəslindən birinin, saralıb-solmaq, təşviş keçirmək, nisgilli, bədbəxt, nakam olmaq rəmzi, gərçəkliyin şərti (mücərrəd) inikası kimi anlaşılmışdır. Bunu mənəvi mədəniyyət tariximizin başlıca qaynağı olan, minilliklərin arxasından cilalana-cilalana günümüze gələn folklor nümunələrimiz aydın göstərir. Faktlara müraciət edək:

İlk olaraq türkdilli xalqların ədəbiyyat tarixində sorağı çox uzaq əsrlərdən gələn, qeyri-adi cazibəsi ilə insanı ahənuba kimi özünə çəkən, qədimliyi və cahənşümül ecəzkarlığı ilə dünya alimlərini heyretə salan “Kitabi-Dədə Qorqud”a nəzər salaq (3) .

Sarı canım,
 Köynəyi sarı canım.
 Sən dünyadan köçəndən,
 Qalmayıb yarı canım. (5)

Bu bayatıda “sarı canım” rəmzi mənada “bədbəxt canım” mənasını daşıyır.
 Başqa bir misal:

Əsl adı, doğulduğu yer, yaşadığı dövr məlum olmayan, Məhəmməd ibn Məkkinin 1549(956)-cı ildə qələmə aldığı “Ləmə-at-ud-Diməşqiyyə” küncündən götürülmüş:

Mən aşiq bu dağ, haray!
 Qəm məni budar, haray!
 Könül istər, əl yetməz,
 Əyilməz budaq, haray! –

bayatısının tarixinə əsasən, XVI əsrdən əvvəl yaşamış, sevgilisi Yaxşının hicrinə dözməyərək ömrünün çox hissəsini Məcnun kimi çöllərdə keçirmiş, yaradıcılığında məhəbbət, sevgi iztirabları, kədər, əlçatmazlıq motivləri çox güclü olan Sarı Aşiq bədbəxtlik, nakamlıq, nisgil rəmzi olaraq özünə Sarı Aşiq təxəllüsünü seçmişdir (7).

“Sarı” sözünün rəmzi mənə kəsb etdiyi belə nümunələrin sayını xeyli artırmaq olar.

Bəs uzaq keçmişimizdən bəri yana-yana, inləyə-inləyə bizə yön alan, mizrabını ürəyimizin sarı siminə vuraraq bizi öz sehrinə salan sarı gəlin kimdir?

Qənaətimə görə, “Sarı gəlin” milli adət-ənənəmizin, mənəvi dəyərlərimizin saxlancı, nisgilli gəlin haqqında elegiyadır – musiqi pyesidir. “Sarı” sözünün çox qədimdən, islamdan əvvəl gəldiyini və təkcə rəng anlamında deyil, mənəvi sarsıntıların emosional ifadəsi olaraq rəmzi mənə daşdığını irəli sürən versiyanı dəstəkləmək düzgün olardı. Türkünün həzin, kövrək musiqisi və nisgilli misraları bizi belə düşünməyə sövq edir. “Sarı gəlin”in əlimizdə olan variantlarına nəzər salaq:

Naxçıvan variantı

Saçın ucun hörməzlər,
 Gülü qönçə dərməzlər.
 Bu sevdə nə sevdadır?
 Səni mənə verməzlər.

Bu dərənin uzununu,
 Çoban, qaytar quzunu.
 Nola, bir gün görəm,
 Nazlı yarın üzünü.

Şeirin məzmunundan belə anlaşılır ki, sevgililəri bir-birindən ayıraraq, qızı erkən (gülü qönçə ikən) başqasına ərə vermişlər. Milli saxlanca əsasən, aşiq onu bir daha görə bilməz. Nakam məhəbbətinə ağrı deyərək “bu sevdə nə sevdadır, səni mənə verməzlər” – deyərək özünü mühakimə edən aşiq məhəbbətindən də əl çəkə bilmir, “Nola, bir gün görəm, nazlı yarın üzünü” – deyərək inləyir.

sarsıntıların iniltisi, əlçatmazlıq nisgili, acizənə surətdə qeybə yalvarmaq (nola, bir gün görəm nazlı yarın üzünü), hiddətlənib qarğış tökmək (nənən ölsün, sarı gəlin) məqamına çatmış aşiqin emosional vəziyyəti dinləyicini kövrəldir. M.V.Vidadi yazmışkən, “ox kimi bağrını dəlir”. Bu səbəbdəndir ki, millətindən asılı olmayaraq “Sarı gəlin”i dinləyən hər kəs onun sehrinə düşür.

Musiqi beynəlmiləl və ümumbəşəri incəsənət sahəsidir. Onun üçün dil maneələri, tərcüməyə ehtiyac yoxdur və millətlərin sivil dəyərləri sonradan bütün bəşəriyyətin olur. UNESCO-nun Azərbaycan muğamını bəşəriyyətin şifahi və qeyri-adi irsinin şah əsərləri siyahısına daxil etməsi buna nümunədir.

Bəşəriyyət ikinci minilliyi sanalayır, əsrlərin, minilliklərin qovuşduğu bir zamanda yaşayırıq. İndi hər bir dövlət, xalq öz milli-mənəvi dəyərlərini qorumağa, yaşatmağa, bəşəriləşdirməyə çalışır. Çünki bunu etməsə bir millət kimi sıradan çıxa bilər. Qloballaşan dünyamızda millət olaraq qala bilməyimizin formulları məhz bunda təcəssüm olunur.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra qədim dövlətçilik tarixi, zəngin mədəniyyəti, yüksək məənəviyyəti olan xalqımızın milli- mədəni dəyərlərinin dünya müstəvisinə çıxarılıb bəşəriləşdirilməsinə böyük diqqət yetilir. Qobustan qayaüstü təsvirlərinin Dünya İrs siyahısına daxil edilməsi, dünya klassik incəsənətinin zirvəsi olan muğamın Bəşəriyyətin Şifahi və Qeyri-Maddi İrsinin Şah Əsərlərinin siyahısına salınması, Novruz bayramı, xalçaçılıq və digər mədəni irs nümunələrinin bir-birinin ardınca UNESCO-nun müvafiq siyahılarında təmsil olunması xalqımızın mədəniyyət tarixini reallaşdırır. Milli-məəvi dəyərlərimizin dünyaya integrasiyasına geniş yol açır, Azərbaycanın beynəlxalq imicinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. "Halk türkçüleri". İstanbul Konservatoriyasının nəşriyyatı. 1930
2. Söyləyici: İsmayilova Səkinə Əkbər qızı. Naxçıvan şəhəri, 1890-cı il təvəllüdlü, təhsilsiz, 67 yaşında.
3. "Kitabi-Dədə Qorqud". Bakı, Yazıçı, 1988.
4. Bəhlul Abdulla. "Kitabi-Dədə Qorqud"da rəng simvolikası. Bakı, Çarşıoğlu, 2004. 128 s.
5. "Sarı gəlin" türküsünün Erzurum variantı, bayatılar və xalq mahnıları müəllifin yaddaşındandır.
6. Molla Pənah Vəqif. Əsərləri (şeyrlər – Vədadi ilə müşavirə), Bakı, Yazıçı, 1988.
7. Əfsanələşmiş aşiq – Sarı Aşıq (KİVDİF), layihə çərçivəsində hazırlanıb. Azadlıq qəzeti, 16 avqust, 2013.
8. Yunis Zevrek. Türk yurdu dərgisi - №1, 2002.

Çapa tövsiyyə edən: *Fil.ü.e.d. Ramazan Qafarlı*